

Urbánna transformácia a historické dedičstvo – prípad Bratislavy

Pavel ŠUŠKA

Abstract: *This article aims to present some concepts of political economy that relate processes of urban transformation to the wider context of capitalism. A given representation of urban environment poses the question of the role of local government, which represents the field of empirical scrutiny. This has been done through the case of the preservation of historical heritage within a former industrial zone.*

Key words: *urban transformation, capitalism, political economy, Bratislava, historical heritage*

Úvod

V súvislosti s premenami mestského prostredia sa v slovenskej geografickej literatúre objavuje množstvo termínov označujúcich procesy s rôznou mierkou pôsobnosti a rozdielnou mierou dopadu na urbánne prostredie. Špecifické miesto zaujíma post-socializmus a postsocialistické mesto napr. (Ira, V., 2003, Sýkora, L., 2001, Matlovič, R., 2004), tiež však narazíme na post-industrializmus (Korec, P., 2007), neoliberalizáciu (Smith, A., Rochovská, A., 2007), globalizáciu (Korec, P., 2005, Ondoš, S., Korec, P., 2008), či snahy o prepojenie vybraných konceptov (Matlovič, R., 2004, Korec, P., 2007, Ondoš, S., Korec, P., 2008).

V predložennom príspevku sa vyhnem problémom s definovaním (spomínaných) jednotlivých konceptov a odkrývaním ich vzájomných vzťahov. Miesto toho budem o nich uvažovať ako o rôznych manifestáciách kapitalizmu, ktorého prejavy zohrávajú kľúčovú úlohu pri premenách mestského prostredia. V snahe teoreticky uchopiť problém premien kapitalistického mesta, resp. jeho konkrétneho aspektu – vybudovaného prostredia a jeho premien, siahnem po niekoľkých konceptoch z dielne politickej ekonómie, ktorá okrem všeobecného kritického zamerania chápe urbánnu transformáciu práve v jej celospoločenskom kontexte (Sýkora, L., 1993). V empirickej časti sa pokúsím zhodnotiť prejavy fungovania lokálnej politiky pri premenách vybudovaného prostredia a odpovedať na otázku jej postavenia.

Kapitalizmus a transformácia vybudovaného prostredia

Kapitalizmus predstavuje historicky špecifickú formu ekonomickej a spoločenskej organizácie, ktorej podstatu (napriek multiplicité manifestácií, či koexistencii rôznych *kapitalizmov*, Gibson, Graham, 1996) môžeme definovať imperatívom akumulácie kapitálu prostredníctvom jeho cirkulácie. Ďalšou charakteristikou kapitalizmu je jeho dynamická flexibilita a schopnosť transformácie, ktorá je dôsledkom na jednej strane reakcie na zmenené vonkajšie podmienky, na strane druhej nevyhnutnej vnútornej potreby transformácie v procese neustáleho vyhľadávania zisku a expanzie kapitalizmu. V súvislosti s premenami kapitalizmu na globálnej úrovni sa v literatúre môžeme stretnúť s pojmami ako Kondratievove cykly, post-fordizmus, obdobie flexibilnej akumulácie (Harvey, D., 1989), či dizorganizovaného kapitalizmu (Lash, S. and Urry, J., 1987) (vybrané domáce interpretácie súčasnej transformácie kapitalizmu pozri napr. Pavlínek, P., 1997).

Táto nevyhnutnosť premien spolu s nevyhnutnosťou produkcie priestoru má potom priamy dopad i na konkrétny mestský priestor. Podstatu a charakter tohto základného vzťahu medzi kapitalizmom a vybudovaným prostredím v stručnosti zhrnul Smith, N. (2000a). Vybudované urbánne prostredie je podriadené neustálej zmene, pričom sa dostáva do centra jedného z rozporov procesu akumulácie kapitálu, kedy jeho kolobeh rovnako produkuje geografickú štruktúru cirkulácie, no v tom istom čase sa ňou stáva obmedzený (Smith, N., 2000a). Toto tvrdenie predstavuje podstatný aspekt kritiky kapitalizmu zo strany politickej ekonómie a kľúčovú premisu v ďalšom rozvoji teórie. Na niektoré konzekvencie plynúce z tohto tvrdenia upozorním v nasledujúcich častiach.

Konceptom nevyhnutným pre pochopenie konfliktu prameniaceho z premien vybudovaného prostredia je duálne chápanie hodnoty, teda ako hodnoty výmennej a hodnoty úžitkovej. Výmenná hodnota môže byť najstručnejšie charakterizovaná ako hodnota, za ktorú môže byť komodita vymenená za iné komodity. V súvislosti s vybudovaným prostredím ako priestorovo ukotvenou komoditou Weber, R. (2002) poukazuje na niekoľko špecifik a paradoxov, ktorých dôsledkom je, že cirkulácia kapitálu fyzickým prostredím dynamicky kolíše, pričom v jednotlivých bodoch tejto cirkulácie je vybudované prostredie vyradené, opustené, zničené a selektívne rekonštruované: investície do nehnuteľností vytvárajú prevoditeľné komodity, ktoré sú v spojení s jedinečnou polohou *vzácne*, kapitálové investície sú v nehnuteľnostiach dlhodobo imobilizované, dlhá doba obratu vytvára bariéry ďalšej akumulácii, nehnuteľnosti sú ťažko likvidné a citlivé na zastarávanie.

Schopnosť vybudovaného prostredia prinášať výnosy (z nájmu) teda závisí hlavne od kolísania hodnôt dvoch rozdielnych elementov: od jeho zdokonaľovania a od polohy v priestore. Polohová renta je kontextovo závislá veličina, ktorej hodnota môže rásť a klesať v súvislosti s externalitami spôsobenými lokalizáciou iných prvkov prostredia. Na druhej strane, dňom dobudovania začína nehnuteľnosť strácať na hodnote, pričom proces starnutia môže byť spomalený vedomými rozhodnutiami investovať (revalorizácia prostredníctvom inovácií konštrukčných materiálov, dizajnu a vybavenosti), alebo naopak, zastarávanie a úpadok môžu byť „urýchlené“ (Weber, R., 2002).

Všeobecný proces, ktorým vlny poklesu investícií a znehodnotenia zničia investované hodnoty takým spôsobom, že pripravujú príležitosti pre nové kolá investícií, bol označený ako „*kreatívna deštrukcia*“. Pôvodný argument bol v rámci reflexie veľkej hospodárskej krízy rozvinutý ekonómom Schumpeterom (1975) v 30. a 40. rokoch minulého storočia, neskôr rozvedený viacerými geografi, významnou mierou napr. Harveyom. V jeho teórii akumulácie (napr. 1989a, 1989b) popísal proces produkcie tzv. „*racionálnej krajiny*“ utváranej opakovanými sériami investícií, ktoré ostávajú zhmotnené v danom mieste. S rozvojom a zmenou technológií a neustálym vyhľadávaním zisku však racionálna krajina minulosti predstavuje bariéru ďalšiemu rozvoju. Táto je prekonaná procesom *kreatívnej deštrukcie*, ktorým je staré znehodnotené a zničené, aby mohlo vyrásť nové. Dôležitosť tohto argumentu pre geografov spočíva okrem iného v tom, že vybudované prostredie je podriadené kreatívnej deštrukcii podľa rytmov kapitalistickej ekonomie. Či už na globálnej alebo lokálnej úrovni, obdobia stavebného boomu sú striedané etapami úpadku a deštrukcie (Smith, N., 2000b). Avšak, ako upozorňuje Weber, R. (2002), nejde o čisto trhovo determinovaný proces, „extrakciu“ hodnoty miesta na rôznych úrovniach ovplyvňuje pôsobenie širokého spektra štátnych a neštátnych (netrhových) aktérov.

Konceptom, ktorý naráža na obmedzenia v rámci čisto trhového vyjadrenia, je chápanie hodnoty z pohľadu úžitku. Dôležitým atribútom hodnoty úžitku je jej relačný charakter, teda rozdielna kvalita i miera v prípade rôznych aktérov transformácie vybudovaného prostredia. Nehnuteľnosť predstavuje rozdielne určenú hodnotu úžitku pre developera, nájomníka, vlastníka, vládnú inštitúciu a pod. (Harvey, D., 1973). Pri definovaní úžitkovej hodnoty miesta pre jeho obyvateľov Logan a Molotch (1987) podobne prekračujú úzke vymedzenie termínu iba na užitočnosť komodity pre vlastníka, ale trvajú na neoddeliteľnosti materiálneho užitia od úžitku psychologického, keď „každodennosť, ktorá umožňuje fyzické prežitie, naberať emocionálne významy práve prostredníctvom tejto schopnosti [miesta] naplňať životné ciele“ (Logan, J. and Molotch, H., 1987).

V takto vykreslenom obraze urbánnej priestoru a podstate urbánnej transformácie chýba určitú úlohu lokálnej politiky. Aká teda je v prostredí, v ktorom jeho skutočný konflikt spočíva vo vnútornom boji medzi výmennou a úžitkovou hodnotou (Logan, J., Molotch, H., 1987), alebo slovami Rachel Weber, ktorého „materiálna podstata spúšťa zápas medzi úžitkovými a výmennými hodnotami, medzi tými s emocionálnym vzťahom k miestu a tými, bez takéhoto vzťahu“ (Weber, R., 2002)?

Dovolím si tvrdiť, že odpoveď na túto otázku musí byť predmetom empirického výskumu. V prípade iných konfliktných situácií poukázal Buček, J. (2006) na podhodnotenú úlohu, ktorú zohrávajú neštátutárni aktéri, rovnako ako na prepojenie lokálnej politiky a komerčnej sféry. V nasledujúcej časti sa pokúsim o zhodnotenie úlohy, ktorú zohrala lokálna politika v jednom konkrétnom prípade „boja“ za zachovanie historického dedičstva reprezentovanom budovaním bývalého priemyselného komplexu Kablo (konkrétne budovy Feiglerovej kotolne a komína). Vychádzajúc z tvrdenia McManusa, P. (2000), že „rozhodnutia chrániť (to conserve príp. preserve), ako chrániť, čo chrániť, kedy chrániť a pod., sú politické rozhodnutia, ktoré reprezentujú hodnotové sudy“, a teda mimo rámca chladného

ekonomického kalkulu, sú práve tieto "rozhodnutia" v kompetencii lokálnej politiky. Na základe sledovania krokov podniknutých v tejto sfére hodnotím jej úlohu. Napriek tomu, že je lokálna politika reprezentovaná množstvom špecializovaných inštitúcií na rôznych hierarchických úrovniach, v tomto prípade je uvažovaná ako celok. Jej štruktúra, ako i možné prejavy jej jednotlivých zložiek v čiastočnom rozpore s generalizovaným obrazom predstavujú priestor a výzvu k ďalšiemu bádaniu.

Prípád industriálnych pamiatok – Kablo

Oblasť bratislavskej mestskej časti Staré Mesto od ul. Mlynské Nivy smerom k Dunaju dala na prelome 19. a 20. storočia vzniknúť významnej priemyselnej zóne rodiacej sa v kontexte prudkého rozvoja modernej továrenskej priemyselnej výroby v Uhorsku. S rozvojom urbanizácie pôvodne periférna lokalita v nasledujúcich desaťročiach „zmenila“ svoju relatívnu polohu a o storočie neskôr sa ocitla na hranici centra súčasnej Bratislavy, pričom si stále zachovávala svoj industriálny charakter.

Napriek plánom revitalizácií, ktorých korene siahajú ešte do "socialistického" obdobia (Ondoš, S., Korec, P., 2008) sa na kvalitatívne nové kolo investícií v tomto priestore muselo čakať až donedávna. Za prvé aktivity lokálnej politiky sa dá považovať vytváranie diskurzu spojeného s formovaním budúcej identity daného miesta, príp. legitimizovaním ďalších krokov. Do tejto kategórie môžeme zahrnúť napr. viaceré vyjadrenia primátora A. Ďurkovského, zdôrazňujúceho víziu „bielej“ Bratislavy (teda Bratislavy ako obchodného a administratívneho centra, nie centra priemyselného), ktorej symbolom má byť práve nové "city", kde dôjde k „vytesňovaniu fabriek“ (napr. Trend, 2004, 20.7.). Nová identita tohto miesta bola tiež formovaná na základe formy a rozsahu investičných zámerov, ktoré v tomto období začínali získavať konkrétne kontúry. Tak sa miesto, doposiaľ spájané s menami ako Kablo, Gumon, Cvernovka, či BAZ, malo čoskoro prihlásiť k názvom TwinCity, Apollo Business Center, City Business Center, Eurovea, Bratislava Business Center. Táto premena má predstavovať zhmotnené investície miliárd Sk, „týčiace sa vysoko nad súčasnú Bratislavu“. Už dlhšie trvajúci pokles úžitkovej hodnoty z pohľadu realizátorov priemyselnej produkcie v lokalite spojený so zastarávaním budov a čoraz nevýhodnejšej relatívnej polohy, ktorá sa v blízkej budúcnosti ocitne v samom jadre nového city (obmedzenia v súvislosti so sťažnou dostupnosťou). S touto zmenou relatívnej polohy sa zároveň zásadným spôsobom zmenila výmenná hodnota pozemkov v lokalite.

Kúpnu zmluvou z 18. 6. 2006 nadobudol vlastník Twin City, a. s., pozemky areálu Kablo. Podľa architektonickej štúdie dotknutej lokality (Chudík, M., et. al, 2007) z januára 2007 obstaranej investorom HB Reavis, tento ráta s megalomanským projektom v hodnote cez 17 mld. Sk (570 mil €), pričom v jeho rámci sa so zachovaním pôvodných budov neráta. Toto je pochopiteľné, keďže výmenná hodnota budov radikálne klesla, stávajúce budovy predstavujú skôr bremeno nákladov, či oklieštenú rentu v prípade obmedzení prameňiacich z podstaty ich pamiatkovej ochrany (vyššie nároky na rekonštrukciu v porovnaní s novostavbou, obmedzený prenajímateľný priestor v takto upravených budovách). Od februára 2007 prebiehali na stavebnom úrade mestskej časti Bratislava - Staré mesto konania o povolení na odstránenie stavieb areálu Kablo. Začiatkom júna 2007 získal investor povolenie na asanáciu všetkých objektov s výnimkou parcelného čísla 9095/7. Zarážajúce je, že napriek prieskumu v teréne a napriek známym pamiatkovým hodnotám územia vydal Krajský pamiatkový úrad kladné stanoviská k demolácii jednotlivých budov. Za takejto situácie stavebný úrad nemohol robiť nič iné ako vlastníčkovi vydať povolenie. Spomínaná výnimka sa týkala tehlového komína a prísluších budov, ktoré sa mali stať predmetom zápisu do zoznamu kultúrnych pamiatok a búracie povolenie nenadobudne platnosť do skončenia tohto konania.

Napriek tomu, že Ministerstvo kultúry eviduje podnet Pamiatkového úradu už od 2.10. 2007 a iste si uvedomuje akútny stav, stále nespustilo správne konanie o vyhlásení pamiatky. Továrnsky komín a nadzemné časti dvoch výrobných hál investor zlikvidoval od 18. novembra 2007 do 12. januára 2008. Následne mestská časť Bratislava - Staré Mesto, ako príslušný stavebný úrad prvého stupňa, uložila Twin City pokutu vo výške jedného milióna korún. Dôvodom je búranie bez právoplatného asanačného rozhodnutia stavebného úradu. Táto pokuta bola v marci 2008 zrušená z rozhodnutia krajského stavebného úradu.

Záver

Podľa predstaveného konceptu urbánnej transformácie je vybudované mestské prostredie utvárané na základe logiky cirkulácie a akumulácie kapitálu. Vzhľadom na dynamický charakter kapitalizmu, ktorý má v sebe „zakódovanú“ neustálu zmenu, však materiálne prostredie dneška umožňuje jeho fungovanie, zároveň predstavuje bariéru jeho ďalšieho rozvoja. Tento rozpor je prekonaný procesom kreatívnej deštrukcie, kedy je hodnota v prostredí zničená, aby mohlo dôjsť k novým sériám investícií a extrakcii profitu prostredníctvom budovania nového prostredia v súlade s aktuálnymi požiadavkami a možnosťami.

V tomto kontexte bol preskúmaný jeden konkrétny prípad procesu (ne)záchrany historického dedičstva reprezentovaného budovami v priemyselnom komplexe Bratislavského Kabla. Lokálna politika tu zohrala svoju úlohu, pretože je v jej formálnej kompetencii vystupovať ako arbiter, predstaviteľ verejných záujmov a hodnôt nespájaných výhradne s priamym ekonomickým ziskom, vytváraním legislatívnych a inštitucionálnych rámcov sa podieľať na riešení konfliktov. V danom prípade bolo identifikovaných niekoľko prejavov lokálnej politiky: i) spoluutváranie diskurzu, v rámci ktorého sa konštituovala nová identita danej lokality, čím boli čiastočne legitimizované ďalšie kroky, ii) svojim (ne)konaním v procese zápisu daných budov do zoznamu historických pamiatok napomohla investori k ospravedlneniu svojho neskoršieho konania, iii) nekonala efektívne ani v prípade uplatňovania dodatočných sankcií.

Štrený prípad tu vykresľuje celý proces len vo veľmi hrubých črtách, môže však slúžiť ako počiatočný bod pre ďalší výskum. Jeho cieľom by malo byť detailné zisťovanie vzťahov medzi jednotlivými inštitúciami a hierarchickými úrovňami lokálnej politiky v danom prípade a rovnako v prípadoch ďalších sporných situácií. Pochopenie procesov a mechanizmov operujúcich pri urbánnych (či všeobecne priestorových) premenách má nepostrádateľný význam pri poznávaní spoločnosti, čím potvrdzuje relevanciu humánnej geografie a jej nezastupiteľné miesto v systéme spoločenských vied.

Literatúra

- BUČEK, J., 1996: Post-Socialist Urban Development, Planning and Participation – the Case Study of Bratislava City Centre. In: Enyedi, G., Kovács, Z. (eds) Social Changes and Social Sustainability in Historical Urban Centres – the Case of Central Europe. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs. s. 65 – 80.
- GIBSON, GRAHAM 1996: The End of Capitalism (As We Know It). Blackwell, Oxford.
- HARVEY, D., 1973: Social Justice and the City. Edward Arnold, London.
- HARVEY, D., 1989a: The Condition of Postmodernity. Blackwell, Oxford.
- HARVEY, D., 1989b: The urban experience. Oxford, Basil Blackwell.
- CHUDÍK, M., KLAUČO, L., ADAMCZAK, M., 2007: Urbanistická štúdia dostavby územia autobusovej stanice a prestavby areálu Kabla na Mlynských Nivách v Bratislave na mestské polyfunkčné územie.
- IRA, V., 2003: The changing intra-urban structure of the Bratislava city and its perception. In: Geografický časopis, 55, 91–107.
- KOREC, P., 2005: Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989 – 2004. Geografika, Bratislava.
- KOREC, P., 2007: Vplyv post-industriálneho štádia vývoja spoločnosti a globalizácie na regionálny vývoj Slovenska. In: Geographia Cassoviensis, 1, 75–80.
- LASH, S., URRY, J., 1987: The end of organised capitalism. Polity Press, Cambridge.
- LOGAN, J., MOLOTCH, H., 1987: Urban fortunes: The political economy of place. University of California Press, Berkeley.
- MATLOVIČ, R., 2004: Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánnych štruktúr v ére postkomunistickej transformácie a globalizácie. In: Sociológia, 36, 137–158.
- McMANUS, P., 2000: Conservation. In: R.J. Johnston, D. Gregory, G. Pratt & M. Watts (Eds) The Dictionary of Human Geography, 4th edn. Blackwell, Oxford.
- ONDOŠ, S., KOREC, P., 2008: The rediscovered city: a case study of postsocialist Bratislava. In: Geografický časopis, 60, 2, 199–213.
- PAVLÍNEK, P., 1997: Vybrané teoretické interpretácie súčasnej transformácie kapitalizmu. In: Sociologický časopis, 23, 1, 41–56.

- SHUMPETER, J. A., 1975: Capitalism, Socialism and Democracy. Harper, New York.
- SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A., 2007: Domesticating neo-liberalism: Everyday lives and the geographies of post-socialist transformations. In: Geoforum. Vol. 38, No. 6.
- SMITH, N., 2000a: Circuit of capital. In: R.J. Johnston, D. Gregory, G. Pratt & M. Watts (Eds): The Dictionary of Human Geography, 4th edn. Blackwell, Oxford.
- SMITH, N., 2000b: Creative destruction. In: R.J. Johnston, D. Gregory, G. Pratt & M. Watts (Eds): The Dictionary of Human Geography, 4th edn. Blackwell, Oxford.
- SÝKORA, L., 1993: Teoretické přístupy ke studiu mesta. In: Sýkora, L. (ed): Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PpF UK, Praha. 64 – 99.
- SÝKORA, L., 2001: Klasifikace změn v prostorové struktuře postkomunistických měst. In: Acta Facultatis Studiorum Humanitatis est Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica, 4, 194–205.
- WEBER, R., 2002: Extracting Value from the City: Neoliberalism and Urban Redevelopment. Antipode, 34, 519–540.
- TREND, 20.7.2004, Bratislava má byť konečne mestom na Dunaji

Urban Transformation and Historical Heritage – the Case of Bratislava

Pavel ŠUŠKA

Summary: According to the theoretical concept presented in this article, processes of urban transformation are closely related to the wider context of capital circulation and accumulation. It is the dynamic character of capitalism and its internal need of change that creates material environment in order to facilitate temporary demands of circulation, while that very environment represents the barrier of a future development on the other hand. This contradiction is overcome by the process of creative destruction, when the value in environment is being destroyed in order to facilitate new rounds of investments and profit extraction by the process of building new environment, according to present needs and possibilities. The role of a local government, however, is not determined and represents the field of the empirical scrutiny.

Within this context, one particular case of destruction of historical heritage is presented. Certain buildings within the complex of former industrial complex Kablo were supposed to become official sites of historical heritage, however, were eventually destroyed. In this case the role of local government was identified as threefold: i) it helped to discourse creation, within which the future identity of the place were constructed, that legitimized next steps of transformation, ii) by its passivity in the process of enrolment of the buildings into the list of historical heritage, it helped to justify the subsequent actions of the investor, iii) it did not act efficiently even through ensuing imposing of sanctions.

Adresa autora:

Mgr. Pavel Šuška
Geografický ústav SAV
Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
geogsusk@savba.sk